

Originalni naučni rad
Primljen: : 27. 9. 2017.
Revidirana verzija: 23. 11. 2017.
Prihvaćen: 30. 1. 2018.

UDK: 343.97:343.615-053.6
004.738.5:316.624-057.874
316.356.2
doi:10.5937/nabepo22-15158

UKLJUČENOST RODITELJA U ISKUSTVO KIBER NASILJA KOD UČENIKA OSNOVNIH ŠKOLA^{1,2}

Jasna Hrnčić³

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Nina Lončar⁴

NVO „Samit-Vrh“, Podgorica, Crna Gora

Sažetak: Kiber nasilje je sve prisutnije među mladima, nekada i sa fatalnim posledicama. Kako za mnoge roditelje i nastavnike internet i društvene mreže predstavljaju nepoznatu teritoriju, to nasilje često izmiče njihovoj kontroli. Ciljevi rada su analiza obima uključenosti roditelja u iskustvo dece na internetu, u iskustvo vršnjačkog kiber nasilja, i analiza povezanosti između ove dve pojave. U istraživanje je bilo uključeno 249 učenika viših razreda osnovnih škola u Pljevljima u Crnoj Gori. Učenici su popunjavali upitnik priređen za svrhe istraživanja. Pokazalo se da je 63,1% učenika izjavilo da su roditelj/staratelj razgovarali sa njima o tome kako da se ponašaju prema drugima na internetu, a 65,2% njih da roditelji/staratelji proveravaju njihove aktivnosti na internetu. Roditelje/staratelje je obavestilo o ličnoj izloženosti nasilju značajno više učenika sa kojima su roditelji razgovarali o ponašanju na internetu [$\chi^2(1) = 12,626$,

1 Rad je izložen na 65. kongresu psihologa „Globalizacija i lokalizacija psihologije“, Zlatibor, 24–27. maja 2017.

2 Rad je deo projekta „Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, pod evidencionim brojem 47011.

3 Vanredni profesor, jhrncic@gmail.com

4 ninaloncar111@gmail.com

$p < 0,001$, $C = 0,403$], i značajno više učenika čije su aktivnosti na internetu roditelji proveravali [$\chi^2(1) = 6,145$, $p < 0,05$, $C = 0,294$]. Roditelje/staratelje ili nastavnike je obavestilo o izloženosti nasilju druga/ drugarice značajno više učenika sa kojima su roditelji razgovarali o ponašanju na internetu [$\chi^2(1) = 7,585$, $p < 0,01$, $C = 0,299$], i značajno više učenika čije su aktivnosti na internetu roditelji proveravali [$\chi^2(1) = 7,622$, $p < 0,001$, $C = 0,300$], nego učenika čiji roditelji nisu bili angažovani na ovaj način. Nije se pokazala značajna povezanost izvršenja kiber nasilja sa razgovorom roditelja/staratelja sa decom o ponašanju na internetu, kao ni sa proverom njihovih aktivnosti na internetu. U radu se daju preporuke za unapređenje uključenosti roditelja u internet aktivnosti dece, za uključivanje škole u prevenciju kiber nasilja i saradnju sa roditeljima i za saradnju sa ekspertima, policijom i tužilaštvom.

Ključne reči: roditeljska komunikacija, roditeljska kontrola, žrtve kiber nasilja, obaveštavanje roditelja, uključenost nastavnika, prevencija.

Uvod

Ubrzan razvoj interneta i sa njim povezanih informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT) – mobilnih telefona, kompjutera i drugih elektronskih komunikacionih uređaja – uticao je na nastanak informatičkog društva u kojem su mogućnosti za komunikaciju, razmenu informacija, povezivanje, nastanak i održavanje socijalnih veza drastično unapređene. Ove promene ispraćene su sa podeljenim očekivanjima: dok su preterani optimisti isključivali mogućnost nastanka bilo kakvog problema, drugi su izražavali sumnje prema ovoj vrsti tehnologija. Nakon masakra u američkoj srednjoj školi Kolumbajn 1999. godine, slepo poverenje u internet je poljuljano. Ova tragedija je dovela u prvi plan fenomen zloupotrebe interneta od strane dece, kao i pitanje roditeljske kontrole dece u pogledu njihovog pristupa internetu.

Ekspanzija u razvoju i dostupnosti IKT, nedostatak propisa koji bi sprečili zloupotrebe u onlajn okruženju, ali i nedostatak adekvatnih društvenih reakcija na promene koje je razvoj IKT doneo, otvorio je prostor za nastanak kiber nasilja među decom, kao posebnog tipa vršnjačkog nasilja. Jedan od prvih takvih događaja odnosio se na Rajana Haligana (Ryan Halligan)⁵, koji je zbog ismevanja na društvenim mrežama izvršio samoubistvo 7. oktobra. 2003. go-

⁵ Dostupno na: <https://nobullying.com/ryan-halligan> (30. 5. 2017).

dine. Njegovi vršnjaci koji su učestvovali u ovom događaju nisu snosili nikakve zakonske posledice usled nedostatka relevantnih zakona.

Vršnjačko kiber nasilje predstavlja zlonamerno i ponavljano povređivanje druge osobe upotrebom informaciono-komunikacionih tehnologija^{6,7}. Ova definicija uključuje najvažnije elemente vršnjačkog kiber nasilja: zlonamernost (ponašanje je sračunato, a ne slučajno), povređivanje (žrtva vršnjačkog nasilja se oseća povređeno), repetitivnost (vršnjačko nasilje reflektuje uspostavljen obrazac i nije izolovan incident) i posredovanje komunikacione tehnologije u nasilju. Dok su prethodne dve karakteristike opšte za nasilje kao fenomen, a repetitivnost posebno odlikuje vršnjačko nasilje (Olvej⁸), poslednja karakteristika je specifična za kiber nasilje. U specifične odlike vršnjačkog kiber nasilja ubrajaju se takođe: anonimnost nasilnika, beskonačna publika⁹ i nedostatak nadzora¹⁰. Ono obuhvata: vređanje, uznemiravanje, ogovaranje, lažno predstavljanje, nedozvoljeno deljenje tuđih slika, video-snimaka ili lične komunikacije, isključivanje iz grupe, proganjanje putem SMS poruka, imejla, društvenih mreža, platformi za komunikaciju. Sve je prisutnije na društvenim mrežama, i dok odrasli navedeno ponašanje prepoznaju kao nasilje, deca ga često smatraju uobičajenim deo odrastanja. Pokazuje se da je raspostranjeno najviše među tinejdžerima. Istraživanja prevalencije žrtava kiber nasilja u SAD pokazuju raspon od 7% do 35%^{11,12}, dok je u istraživanjima učenika osnovnih i srednjih škola najčešće prevalenca žrtava od 20 % do 30%¹³. Rezultati istra-

6 S. Hinduja, J. Patchin, Cyberbullying: An Exploratory Analysis of Factors related to Offending and Victimization, *Deviant Behavior*, vol. 29, br. 2/2008, Taylor & Francis Online, str. 129–156.

7 C. L. Nixon, Current perspectives: the impact of cyberbullying on adolescent health, *Adolescent Health Medicine and Therapeutics*, br. 5/2014; Dove Medical Press, str. 143–158.

8 D. Olweus, School Bullying: Development and Some Important Challenges, *Annu. Rev. Clin. Psychol.*, vol. 9, 2013, Annual Reviews, str. 751–780.

9 B. Popović-Čitić, Vršnjačko nasilje u kiber prostoru, *Temida*, vol. 12, br. 3/2009, Viktimološko društvo Srbije, Beograd, str. 43–63.

10 C. L. Nixon, Current perspectives: the impact of cyberbullying on adolescent health, *Adolescent Health Medicine and Therapeutics*, *opus citatum*.

11 B. Holfeld, M. Grabe, Middle school students' perceptions of and responses to cyberbullying. *Journal of Educational Computing Research*, vol. 46, br. 4/2012, SAGE Publishing, str. 402.

12 B. Holfeld, M. Grabe, An examination of the history, prevalence, characteristics, and reporting of cyberbullying in the united states. Objavljeno u: Q. Li, D. Cross, P. K. Smith (ur.) *Cyberbullying in Global Playground: Research from International Perspective*. Wiley-Blackwell Publishing, New Jersey, 2012, str. 119

13 T. Beran, Q. Li, Cyber-harassment: A study of a new method for an old behavior, *Journal of Educational Computing Research*, vol. 32, br. 3/2005, SAGE Publishing, str. 265–277; T. Beran, Q. Li, The relationship between cyberbullying and school bullying, *The Journal of Student Wellbeing*, vol. 1, br. 2/2007, str. 15–33; S. Hinduja, J. W. Patchin, Summary of our cyberbullying research 2004-2016 [online], dostupno na stranici *Cyberbullying Research Center*: <https://cyberbullying.org/summary-of-our-cyberbullying-research> (17. 1. 2017); Ç. Topçu, Ö. Erdur-Baker, Y.Çapa-Aydin, Examination of Cyberbullying Experiences

živanja variraju u zavisnosti od uzrasta ispitanika i sredine u kojoj je istraživanje realizovano. Prema dosadašnjim istraživanjima veza između godišta i vršnjačkog nasilja na internetu sledi univerzalni „obrnuti U“ obrazac, tako da u početku niske stope rastu u srednjoj adolescenciji (14–16 god.), da bi zatim počele da padaju¹⁴.

Popadić se sa saradnicima bavio istraživanjima kiber nasilja u Srbiji. Popadić i Kuzmanović¹⁵ su, na uzorku od 3.786 učenika viših razreda osnovnih škola u Srbiji, našli da je 22% ispitanika izvestilo da su doživeli nasilje pozivanjem na mobilni telefon, 18% njih – uznemiravanje na socijalnim mrežama, dok je 12% njih javno komentarisalo svoje poznanike na povređujući način. Popadić, Pavlović, Petrović i Kuzmanović¹⁶ našli su na uzorku od 204 učenika i njihovih roditelja, da je svako treće dete bilo izloženo nekoj vrsti agresije na internetu, od čega se 14% to dogodilo više od jedan ili dva puta. U oba istraživanja nije specifikovano da li se radi o vršnjačkom kiber nasilju, niti da li su i u kojoj meri neki učenici istovremeno i žrtve i učinioci ovog nasilja. Istraživanje u Crnoj Gori na uzorku od 1.002 učenika uzrasta od 9 do 17 godina¹⁷ pokazalo je da je 14% ispitanika navelo da su im se makar jednom u poslednjih godinu dana desile uznemirujuće stvari na internetu, dok je 69% žrtava kiber nasilja navelo da je vršnjačko nasilje najčešći tip kiber nasilja kome su bili izloženi. U prethodnom istraživanju autora ovog rada na uzorku od 249 učenika viših razreda osnovnih škola u Pljevljima u Crnoj Gori, pokazalo se da je 13,7% učenika izjavilo da su bili žrtve vršnjačkog kiber nasilja, 12,1% – da su bili njegovi izvršioци, dok je 27,7% učenika odgovorilo da poznaju učenika/učenicu žrtvu vršnjačkog kiber nasilja¹⁸. Žrtve kiber nasilja su bile ređe od žrtava tradicionalnog nasilja (17,3%). Pokazala se značajna pozitivna povezanost između činjenja i trpljenja kako tradicionalnog vršnjačkog, tako i kiber nasilja, koja je najizraženija u okviru iste vrste nasilja.

among Turkish Students from Different School Types. *Cyberpsychology & Behavior*, vol. 11, br. 6/2008, Mary Ann Liebert, Inc., str. 645.

14 K. R. Williams, N. G. Guerra, Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of Adolescent Health*, vol. 41, br. 6/2007, Suppl, Elsevier, str. S18.

15 D. Popadić, D. Kuzmanović, *Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*, UNICEF/Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2013, str. 51.

16 D. Popadić et al, *Global Kids Online Serbia: Balancing between Opportunities and Risks: Results from the Pilot Study*, University of Belgrade, Global Kids Online, Belgrade, 2016, str. 33.

17 UNICEF, *Djeca na internetu - mogućnosti, rizici, bezbjednost. Izveštaj za Crnu Goru*, Jul 2016, UNICEF, Podgorica, str. 18.

18 J. Hrnčić, N. Lončar, Vršnjačko kiber nasilje među učenicima osnovnih škola u Crnoj Gori. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, vol. 10, br. 16/2016, Fakultet političkih nauka, Beograd, str. 137–154.

Značaj odnosa sa roditeljima, porodične dinamike i vaspitnih stilova konzistentno se potvrđuje, kako za tradicionalno¹⁹ tako i za vršnjačko kiber nasilje²⁰. Nizak nivo kontrole onlajn aktivnosti dece od strane roditelja i količina vremena koju roditelji i deca provode zajedno značajni su faktori nastanaka vršnjačkog kiber nasilja²¹. Ibera (Ybarra) i Mičel (Mitchell)²² nalaze na uzorku od 1.501 adolescenata uzrasta 10 do 17 godina u SAD da su niska emotivna povezanost sa roditeljima, često disciplinovanje deteta i nizak nadzor roditelja nad detetom (definisano kroz odgovore na pitanja koliko često roditelj zna gde je dete i sa kim provodi vreme) značajno pozitivno povezani sa izvršenjem kiber nasilja. Feldman²³ na uzorku od 2.086 srednjoškolaca iz Floride (SAD) nalazi značajnu negativnu povezanost između učešća u kiber nasilju (bilo kao izvršioca ili kao žrtve) i uključenosti roditelja i autoritativnog roditeljstva, ali ne i između učešća u kiber nasilju i nadzora roditelja. Istraživači Vandebosch i Vankleemput²⁴ su na uzorku od 2.052 učenika osnovnih i srednjih škola u Belgiji našli značajnu negativnu povezanost između uključenosti roditelja u korišćenje interneta svoga deteta i nasilnog kiber ponašanja deteta. Guarini (Guarini), Pasini (Passini) i Melotti (Melotti)²⁵ dobili su, na uzorku od 2.326 učenika viših razreda osnovnih i srednjih škola u Italiji, da je usamljenost dece u odnosu sa roditeljima vrlo značajan prediktor kako tradicionalnog tako i vršnjačkog kiber nasilja. Drugo istraživanje istih autora pokazalo je da su žrtve vršnjačkog kiber nasilja češće prijavljivale povlačenje od svojih roditelja i vršnjaka²⁶, što dodatno usložnjava odnos roditelja i dece. Istraživanje Hindudže

19 K. Rigby, P. T. Slee, Suicidal ideation among adolescent school children, involvement in bully-victim problems, and perceived social support. *Suicide and Life Threatening Behavior*, vol. 29, br. 2/1999, Wiley Publ., New Jersey, str. 119–130.

20 M. L. Ybarra, K. J. Mitchell, Youth engaging in online harassment: associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics, *Journal of Adolescence*, vol. 27, br. 3/2004, Elsevier, str. 331; J. Ortega-Barón, S. Buelga, M.-J. Cava, The influence of school climate and family climate among adolescents victims of cyberbullying. *Comunicar*, vol. 24, br. 46/2016, Grupo Comunicar, str. 57–65.

21 Espelage, 2000, prema D. Cross, A. Barnes, A. Papageorgiou, K. Hadwen, L. Hearn, L. Lester, A social-ecological framework for understanding and reducing cyberbullying behaviours, *Aggression and violent behaviour*, vol. 23, 2015, str. 109–117.

22 M. L. Ybarra, K. J. Mitchell, Youth engaging in online harassment: associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics, *Journal of Adolescence*, vol. 27, br. 3/2004, Elsevier, str. 328–329.

23 M. A. Feldman, *Cyber-bullying in high school: associated individual and contextual factors of involvement*. Graduate Theses and Dissertations. University of South Florida. UMI Dissertations Publishing, 2011, str. 57.

24 H. Vandebosch, K. Van Cleemput, Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims. *New Media Society*, vol. 11, br. 8/2009, SAGE Publishing, str. 1364.

25 A. Guarini, S. Passini, G. Melotti, Risk and protective factors on perpetration of bullying and cyberbullying, *Studia Educacyjne*, vol. 23, 2012, Wydźiał Studiów Edukacyjnych, Poznań, str. 33–55.

26 Guarini, Passini, Melotti et al. 2012, prema: C. L. Nixon, Current perspectives: the impact of cyberbullying on adolescent health, *Adolescent Health Medicine and Therapeutics*, br. 5/2014; Dove Medical Press, str. 143–158.

(Hinduja) i Pečina (Patchin)²⁷ pokazalo je da učenici ređe učestvuju u vršnjačkom kiber nasilju ako pretpostavljaju da bi ih roditelji, staratelji ili drugi odrasli zbog toga kaznili.

Podrška porodice predstavlja snažan protektivni faktor. Ako roditelji poznaju tehnologiju, imaju pozitivan stav prema njoj i konstruktivno je koriste, to značajno doprinosi nastanku pozitivnih stavova dece o pravilnoj upotrebi IKT²⁸. Autori²⁹ ukazuju na značaj korišćenja informaciono-komunikacionih tehnologija od strane roditelja i za prevenciju kiber nasilja kod dece, jer roditelji koji ih ne koriste ne mogu biti svesni da je njihovo dete uključeno u kiber nasilje. Dva istraživanja su pokazala da oko petine roditelja na našim prostorima ne koristi internet, u Srbiji istraživanje Popadića i Kuzmanović³⁰ i u Crnoj Gori istraživanje UNICEF-a³¹. Prema odgovorima roditelja u istraživanju u Crnoj Gori³², roditeljska zaštita i podrška internet aktivnostima dece obuhvata sledeće aktivnosti: razgovor sa decom o tome šta da rade dok su na internetu (55%), objašnjavanje zašto su neki sajтови neprimereni (51%), sugerisanje načina na koji deca mogu bezbedno koristiti internet (49%) i razgovor o tome šta dete treba da radi kada ga nešto na internetu uznemiri (39%). Deca, prema istom istraživanju, smatraju da je ovaj broj aktivnosti manji. Studija koju je sproveo Pizalski (Pyzalski)³³ među 2.143 učenika poljskih srednjih škola pokazala je da je postojanje jasnih normi u porodici vezanih za internet aktivnosti značajno negativno povezano sa izvršenjem kiber nasilja, mada je ova povezanost bila slabog intenziteta.

Istraživanje Slonje (Slonje) i Smita (Smith)³⁴ pokazalo je da se većina učenika ponaša nasilno na internetu dok je kod kuće (85,6%), a sami učenici su smatrali da je u većini situacija malo verovatno da će odrasli приметiti kiber

27 S. Hinduja, J. W. Patchin, Social influences on cyberbullying behaviors among middle and high school students, *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 42, br. 5/2013, Springer US, str. 711–722.

28 L. Ey, C. Cupit, Exploring young children's understanding of risks as sociated with internet usage and their concepts of management strategies, *Journal of Early Childhood Research*, vol. 9, br. 1/2011, 53–65.

29 F. Dehue, C. Bolman, T. Völlink, Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception, *CyberPsychology & Behavior*, vol. 11, br. 2/2008, Mary Ann Liebert, str. 217–223.

30 D. Popadić, D. Kuzmanović, *Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*, Opus citatum, str. 45.

31 UNICEF, *Djeca na internetu – mogućnosti, rizici, bezbjednost. Izveštaj za Crnu Goru*, Jul 2016, UNICEF, Podgorica, str. 46.

32 Ibidem, str. 26.

33 J. Pyzalski, From cyberbullying to electronic aggression: typology of the phenomenon. *Emotional and Behavioural Difficulties*, vol. 17, br. 3–4/2012, Taylor-Francis Group, Routledge, str. 313.

34 R. Slonje, P. K. Smith, Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, vol. 49, 2008, Wiley-Blackwell, Nordic Psychological Association, str. 147–154.

nasilje. Velika većina deca pristupa internetu sa pametnih telefona: oko tri četvrtine američkih tinejdžera uzrasta od 13 do 17 godina³⁵, 78% učenika uzrasta 9 do 17 godina u Crnoj Gori³⁶ ili 95% učenika uzrasta od 9 do 17 godina u Srbiji³⁷. Postaje jasno da se u uslovima prenosivih i personalizovanih tehnologija roditelji ne mogu obezbediti kontinuiran nadzor nad onlajn aktivnostima dece, već da je ključno da razviju takav odnos sa decom da im se ona sama obrate u slučaju loših iskustava na internetu.

Stepen u kome deca uključuju odrasle u svoja iskustva kiber nasilja istraživali su Pečin i Hindudža³⁸ na uzorku od 574 ispitanika, posetilaca sajta za popularnu muziku, od kojih je 384 bilo mlađe od 18 godina. Pokazalo se da je 9% žrtava kiber zlostavljanja obavestilo o ovom iskustvu roditelje ili nastavnike, dok je više od pola (56,6%) obavestilo prijatelje. Slične nalaze su dobili Mišna (Mishna) i saradnici³⁹, koji su na uzorku od 2.186 učenika kanadskih osnovnih i srednjih škola našli da je 8% žrtava kiber nasilja saopštilo to svojim roditeljima, dok je samo 3% njih ovo iskustvo prijavilo nastavnicima ili učiteljima. Istraživanje sprovedeno među 360 švedskih učenika uzrasta od 12 do 20 godina⁴⁰ pokazalo je da 50% žrtava kiber nasilja ne kaže nikome za svoje iskustvo, 35,7% kaže drugu/dругarici, 8,9% kaže roditelju/staratelju, a 7,4% nekom drugom, dok izveštavanje nastavniku nije zabeleženo. Istraživanje Nacionalnog dečijeg centra (National Children's Home⁴¹) na uzorku od 770 učenika u Sjedinjenim Američkim Državama starosti 11 do 17 godina, pokazalo je da je 24% žrtava kiber nasilja o tome obavestilo roditelje, 14% – nastavnike, 41% učenika – prijatelje, dok 28% njih nikome nije reklo. Slični nalazi su dobijeni u istraživanju sprovedenom u Crnoj Gori⁴², po kome svaki četvrti učenik smatra uobičajenim da zatraži pomoć od roditelja zbog neprijatnog iskustva na internetu. Ovakva situacija retkog prijavljivanja čini vršnjačko kiber nasilje idealnim za izvršioce.

35 A. Lenhart, *Teens, Social Media and Technology Overview 2015 – Smartphone facilitate shifts in communication landscape for teens*, Pew Research Center, 2015.

36 UNICEF, *Djeca na internetu – mogućnosti, rizici, bezbjednost. Izveštaj za Crnu Goru*, *Opus citatum*.

37 D. Popadić et al, *Global Kids Online Serbia: Balancing between Opportunities and Risks: Results from the Pilot Study*, *opus citatum*.

38 J. W. Patchin; S. Hinduja, *Bullies move beyond the schoolyard. Youth violence and Juvenile Justice*, vol. 4, br./2006, SAGE Publishing, str. 148–169.

39 F. Mishna et al, *Cyber bullying behaviors among middle and high school students. American Journal of Orthopsychiatry*, vol. 80, br. 3/2010, Menasha, Wis., American Orthopsychiatric Assn., Washington, DC. str. 365.

40 R. Slonje, P. K. Smith, *Cyberbullying: Another main type of bullying?* *Opus citatum*, str. 152.

41 National Children's Home, *Putting U in the Picture – Mobile Bullying Survey 2005*, National Children Home, UK, str. 3.

42 UNICEF, *Djeca na internetu – mogućnosti, rizici, bezbjednost. Izveštaj za Crnu Goru*, *Opus citatum*.

Drugi istraživači su dobili nešto povoljnije nalaze. Istraživanje sprovedeno u Holandiji⁴³ na uzorku od 1.211 učenika prosečne starosti 12,7 godina pokazalo je da je 41,2% žrtava kiber nasilja o tome obavestilo roditelje i da je 17,1% kiber nasilnika o tome obavestilo roditelje. Popadić i saradnici⁴⁴ su našli da je 49% učenika u Srbiji izjavilo da su o uznemirujućim iskustvima na internetu (uključujući i vršnjačko nasilje) obavestili majku. Holfeld (Holfeld) i Grabe (Grabe)⁴⁵ dobili su na uzorku od 665 srednjoškolaca iz SAD da je 50% žrtava kiber nasilja to iskustvo saopštilo roditeljima/starateljima, 20% njih je to reklo braći/sestrama, a tek 8% nastavnicima. Šansa da kiber nasilje prestane posle saopštavanja odraslima je bila 59%, kada se saopštavalo vršnjacima – 54%, a najmanja kada se saopštavalo i vršnjacima i roditeljima – 46%. Nije se pokazala značajna razlika u tome da li je kiber nasilje prestalo ili ne u odnosu na to da li je saopšteno odraslima ili vršnjacima. S druge strane, kvalitativno istraživanje sprovedeno među turskim adolescentima⁴⁶ sugerise da je pomoć roditelja ključna u oporavku deteta žrtve kiber nasilja. U dosadašnjim istraživanjima nije posebno razmatrana povezanost između ponašanja roditelja u odnosu na internet aktivnosti deteta i toga da li deca izveštavaju roditelje/staratelje o svojim iskustvima u oblasti vršnjačkog kiber nasilja.

Cilj ovog rada je analiza obima uključenosti roditelja u iskustvo svoje dece na internetu i u iskustvo vršnjačkog kiber nasilja, kao i analiza povezanosti između ove dve pojave. Posebni ciljevi su: 1) utvrđivanje obima uključenosti roditelja/staratelja i nastavnika u iskustva deteta sa internetom i vršnjačkim kiber nasiljem; 2) utvrđivanje povezanosti između uključenosti roditelja/staratelja u iskustva deteta sa internetom i izveštavanja roditelja/staratelja i nastavnika o svojim iskustvima u oblasti kiber nasilja.

Hipoteze istraživanja su: 1) većina dece ne obaveštava svoje roditelje/staratelje i nastavnike o žrtvama vršnjačkog kiber nasilja za koje zna, uključujući i sopstveno iskustvo; 2) deca sa kojima roditelji pričaju o njihovom ponašanju prema drugima na internetu značajno češće prijavljuju iskustvo kiber nasilja nego deca roditelja koji sa njima o tome ne pričaju; 3) deca koje roditelji nadziru u internet aktivnostima značajno češće prijavljuju iskustvo kiber nasilja nego ona deca koju roditelji ne nadziru; 4) deca sa kojima roditelji pričaju o ponašanju prema drugima na internetu značajno ređe ispoljavaju vršnjačko kiber nasilje nego ona deca koju roditelji ne nadziru; 5) deca koju roditelji

43 F. Dehue, C. Bolman, and T. Völlink, *Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception*, *Opus citatum*, str. 221.

44 Popadić et al, *Global Kids Online Serbia: Balancing between Opportunities and Risks: Results from the Pilot Study*, *Opus citatum*.

45 B. Holfeld, M. Grabe, Middle school students' perceptions of and responses to cyber bullying, *Opus citatum*, str. 404.

46 Ç. Topçu, A. Yıldırım, Ö. Erdur-Baker, Cyber bullying at schools: what do turkish adolescents think? *International Journal for the Advancement of Counselling*, vol. 35, br. 2/2013, International Association for Counselling, str. 147.

nadziru u internet aktivnostima značajno ređe ispoljavaju vršnjačko kiber nasilje nego ona deca koju roditelji ne nadziru.

Vršnjačko kiber nasilje je obuhvatalo vređanje, uznemiravanje, ogovaranje, lažno predstavlanje, nedozvoljeno deljenje tuđih slika, video-snimaka ili lične komunikacije, isključivanje iz grupe i proganjanje putem SMS poruka, imejla, društvenih mreža, platformi za komunikaciju.

1. Metod istraživanja

Instrument istraživanja. Instrument za prikupljanje podataka u ovom istraživanju jeste upitnik VSN1 (Lončar, 2016). Ima za cilj prikupljanje deskriptivnih podataka potrebnih da se dobije odgovor na ciljeve i hipoteze šireg istraživanja, koji su formulisani na osnovu nalaza prethodnih relevantnih istraživanja. Namenjen je za anketno istraživanje dece koja pohađaju više razrede osnovne škole i ne može se koristiti kao skala. Upitnik je tipa papir-olovka. Na njegovom početku je naveden cilj prikupljanja podataka. Sastoji se od 21 stavke, od kojih 13 odgovara na ciljeve i hipoteze ovoga rada. Od toga se tri stavke se odnose na demografske podatke (pol, razred, uzrast) i jedna na korišćenje interneta („Dnevno na internetu provodim: a) dva sata i manje; b) 3–4 sata c) više od 4 sata d) ne koristim internet“). Iskustvo kiber nasilja se istraživalo preko pet stavki: „Doživeo/la sam vršnjačko nasilje u kiber prostoru“, „Poznajem učenika/cu iz škole koji je doživeo vršnjačko kiber nasilje“, „Ponašao/la sam se nasilno u kiber prostoru“, „Doživeo sam kiber nasilje od strane školskog druga/drugarice“. Uključenost roditelja u iskustva na internetu i sa kiber nasiljem je procenjivana preko četiri stavke: „Moji roditelji/staratelji su razgovarali sa mnom o tome kako da se ponašam prema drugima na internetu“, „Moji roditelji/staratelji proveravaju moje aktivnosti na internetu“, „Obavestio/la sam roditelje o situacijama kiber nasilja kojima sam bio/la izložen/a“ i „Obavestio/la sam roditelje/staratelje ili nastavnike da je drugi učenik bio izložen nekom vidu kiber nasilja“.

Uzorak ispitanika. Istraživanje je obuhvatilo po jedno slučajno izabrano odeljenje učenika 6, 7, 8, i 9 razreda iz sve tri gradske škole koje imaju više razrede u Pljevljima, opštini koja je po broju stanovnika u Crnoj Gori na petom mestu sa 30.786 stanovnika⁴⁷ i zauzima oko desetinu teritorije Crne Gore. Dok je 300 učenika uključeno u istraživanje, njih 249 (83%) korektno je popunilo upitnike i ušlo u konačni uzorak. Prosečan uzrast ispitanika bio je $M = 13,9$

⁴⁷ Zavod za statistiku Crne Gore, *Stanovništvo prema starosti, polu i tipu naselja po opštinama, kao i najčešća imena u Crnoj Gori*, Saopštenje br. 117, Podgorica, 6. 9. 2011, str. 7, dostupno na: http://www.podgorica.me/sites/podgorica.me/files/multimedia/pages/files/2012/11/saopstenje_starost_4_09_2011_prevod.pdf (20. 10. 2016).

godina (SD = 1,178) sa rasponom od 11 do 15 godina. Ispitanici su bili uravnoteženi po polnoj pripadnosti (50,6% je bilo ženskog pola) i po razredima (24,9% učenika šestog i isto toliko sedmog razreda, 25,3% učenika osmog i 24,1% učenika devetog razreda). Internet koristi 97,1% (N = 242) učenika. Nisu se pokazale značajne razlike između polova u korišćenju interneta ($\chi^2(2) = 0,422, p > 0,05, C = 0,077$).

Postupak istraživanja. Prikupljanje popunjenih upitnika trajalo je, u zavisnosti od škole i razreda, između 2 i 15 dana, u periodu između 15. aprila i 1. maja 2016. godine. Uprava uključenih škola je, na osnovu informacije o cilju istraživanja i uvida u upitnik VSN1, dala odobrenje za vršenje istraživanja. Zatim je upitnik podeljen učenicima iz slučajno izabranih odeljenja iz tri osnovne škole, koji su ga zatim nosili kući na odobrenje roditelja. Učenici su narednog školskog dana predavali razrednim starešinama anonimno popunjene upitnike, uz potpisan pristanak roditelja.

Statistička obrada podataka je obuhvatala deskriptivne statističke metode, Pirsonov hi kvadrat test i koeficijent kontingencije, upotrebom statističkog programa SPSS 22.0.

2. Rezultati istraživanja

Pokazalo se da je 63,1% učenika izjavilo da su roditelji/staratelji razgovarali sa njima o tome kako da se ponašaju prema drugima na internetu, a 65,2% njih da roditelji/staratelji proveravaju njihove aktivnosti na internetu. Nisu se pokazale značajne razlike između polova na navedenim tvrdnjama ($\chi^2(1) = 1,973, p > 0,05, C = 0,089$ za razgovor, $\chi^2(3) = 5,357, p > 0,05, C = 0,145$ za nadzor). Od učenika koji su se izjasnili da su bili žrtve kiber nasilja (N = 32, 13,8% uzorka), 34,4% (N = 11) njih je obavestilo roditelje o kiber nasilju kojem su izloženi. Od učenika koji su se izjasnili da poznaju učenika/cu iz škole koji/a je doživeo/la vršnjačko kiber nasilje (N = 69, 27,7% uzorka), 24,6% njih je obavestilo roditelje/staratelje ili nastavnike o tome. Potvrđena je prva hipoteza istraživanja.

Roditelje je obavestilo o ličnoj izloženosti nasilju značajno više učenika sa kojima su roditelji razgovarali o ponašanju na internetu i značajno više učenika čije su aktivnosti na internetu roditelji proveravali, od onih sa kojima roditelji nisu imali takve aktivnosti (Tabela 1). Takođe, roditelje/nastavnike je obavestilo o izloženosti nasilju druga/dругarice značajno više učenika sa kojima su roditelji razgovarali o ponašanju na internetu i značajno više učenika čije su aktivnosti na internetu roditelji proveravali od onih sa kojima roditelji nisu imali takve aktivnosti. Izrazitija je povezanost između obaveštavanja o ličnoj

izloženosti nasilju sa komunikacijom sa roditeljima o ponašanju na internetu, nego sa proveravanjem njihovih internet aktivnosti od strane roditelja. Potvrđene su druga i treća hipoteza istraživanja. Očekivano, najveća povezanost se pokazala između procene dece da su roditelji/staratelji razgovarali o ponašanju na internetu sa njima i da su proveravali aktivnosti dece na internetu, kao i između izjava dece da su roditelje/staratelje obavestavali o ličnoj izloženosti nasilju i da su ih obavestavali o izloženosti nasilju druga/ drugarice.

Tabela 1: Značajnost razlika između uključenosti roditelja u internet aktivnosti deteta i izveštavanja dece o iskustvima sa kiber nasiljem

/	Obavestio roditelje/ nastavnike o izloženosti nasilju druga/dru-garice	Obavestio roditelje o ličnoj izloženosti nasilju	Roditelji proveravali aktivnosti deteta na internetu	Učinio internet nasilje (N = 30)	Žrtva internet nasilja (N = 34)
Roditelji razgovarali o ponašanju na internetu	$\chi^2(1) = 7,585$ $p < 0,01$ $C = 0,299$	$\chi^2(1) = 12,626$ $p < 0,001$ $C = 0,403$	$\chi^2(1) = 48,452$ $p < 0,001$ $C = 0,404$	$\chi^2(1) = 0,080$ $p > 0,05$ $C = 0,018$	$\chi^2(1) = 0,132$ $p > 0,05$ $C = 0,023$
Roditelji proveravali aktivnosti deteta na internetu	$\chi^2(2) = 7,622$ $p < 0,05$ $C = 0,300$	$\chi^2(2) = 6,145$ $p < 0,05$ $C = 0,294$	/	$\chi^2(3) = 3,896$ $p > 0,05$ $C = 0,125$	$\chi^2(3) = 2,272$ $p > 0,05$ $C = 0,096$
Obavestio roditelje o ličnoj izloženosti nasilju	$\chi^2(1) = 22,543$ $p < 0,001$ $C = 0,516$	/	/	/	$\chi^2(1) = 1,237$ $p > 0,05$ $C = 0,004$

Nije se pokazala značajna povezanost između izjave dece da su učinioci kiber nasilja i njihove procene da su roditelji/staratelji razgovarali sa njima o ponašanju na internetu, kao ni da su proveravali njihovu aktivnost na internetu. Četvrta i peta hipoteza istraživanja nisu potvrđene. Takođe, nije se pokazala značajna povezanost između izjave dece da su žrtve kiber nasilja i izjave da su obavestili roditelja/staratelja ili nastavnike o ličnoj izloženosti nasilju, izjave da su roditelji/staratelji razgovarali sa njima o ponašanju na internetu, kao ni izjave da su roditelji/staratelji proveravali njihovu aktivnost na internetu (tabela 1).

3. Diskusija

Nalaz da je dve trećine roditelja/staratelja uključeno u aktivnosti svoje dece na internetu kroz razgovor sa njima o ponašanju prema drugima na internetu i proveravanje internet aktivnosti deteta povoljniji je od rezultata istraživanja Popadić i Kuzmanović u Srbiji⁴⁸, ali i od rezultata istraživanja u Crnoj Gori. S druge strane, to što trećina roditelja nije uključena u onlajn iskustva dece zabrinjava u svetlu dobijenog nalaza o povezanosti između uključenosti roditelja/staratelja u iskustva dece na internetu i prijavljivanja doživljenog kiber nasilja. On je značajan i zbog nalaza o povezanosti između činjenja kiber nasilja od strane dece i uključenosti roditelja u njihove onlajn aktivnosti, potvrđenog od strane mnogih autora⁴⁹.

Takođe, pokazalo se da se tek oko trećine dece obraća roditeljima/starateljima u slučaju da su sami izloženi kiber nasilju, i da se manje od jedne četvrtine dece obraća roditeljima/starateljima ili nastavnicima kad je neki drugi učenik izložen kiber nasilju. Ovi rezultati su ipak znatno povoljniji od onih dobijenih u istraživanjima Mišne (Mishna) i saradnika⁵⁰, Pačina i Hindudže⁵¹ i nešto povoljniji od nalaza istraživanja u SAD⁵² i u Crnoj Gori⁵³. S druge strane, znatno su nepovoljniji od nalaza Holfelda i Grabea⁵⁴ i Popadića i saradnika⁵⁵.

Zašto deca najčešće ne saopštavaju roditeljima ova iskustva, iako u većini situacija znaju ko je počilac ovog nasilja? U istraživanju Nacionalnog dečijeg centra⁵⁶ učenici koji su odlučili da čute o doživljenom nasilju najčešće su kao razloge navodili da to nije predstavljalo problem (31%), zatim da u njihovoj

48 D. Popadić, D. Kuzmanović, *Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*, *Opus citatum*, str. 45; UNICEF, *Djeca na internetu – mogućnosti, rizici, bezbjednost. Izvještaj za Crnu Goru*, *Opus citatum*.

49 A. Guarini, S. Passini, G. Melotti, Risk and protective factors on perpetration of bullying and cyberbullying, *Opus citatum*; M. L. Ybarra, K. J. Mitchell, Youth engaging in online harassment: associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics, *Opus citatum*; M. A. Feldman, *Cyber-bullying in high school: associated individual and contextual factors of involvement*, *Opus citatum*; H. Vandebosch, K. Van Cleemput, Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims, *Opus citatum*.
50 F. Mishna et al, Cyber bullying behaviors among middle and high school students, *Opus citatum*, str. 365.

51 J. W. Patchin, S. Hinduja, Bullies move beyond the schoolyard, *Opus citatum*, str. 3.

52 National Children's Home, *Putting U in the Picture – Mobile Bullying Survey 2005*, *Opus citatum*.

53 UNICEF, *Djeca na internetu – mogućnosti, rizici, bezbjednost. Izvještaj za Crnu Goru*, *Opus citatum*.

54 B. Holfeld, M. Grabe, Middle school students' perceptions of and responses to cyber bullying, *Opus citatum*, str. 404.

55 D. Popadić et al, *Global Kids Online Serbia: Balancing between Opportunities and Risks: Results from the Pilot Study*, *Opus citatum*.

56 National Children's Home, *Putting U in the Picture – Mobile Bullying Survey 2005*, *Opus citatum*, str. 1–4.

blizini nije bilo nikoga kome bi to želeli da saopšte (12%), da nisu mislili da će prijavljivanje zaustaviti nasilje (11%) i da nisu znali od koga da zatraže pomoć (10%). Prema Juvonen i Gros⁵⁷ jedan od razloga je to što učenici često smatraju da mogu sami da se nose sa tim. Tendencija da probleme sa vršnjacima rešavaju sami može se objasniti uzrastom – za period adolescencije karakteristična je potreba za osamostaljivanjem od roditelja, koja počinje sa osamostaljivanjem u vršnjačkim odnosima. Deca mogu smatrati i da su takva iskustva sa drugom decom deo normalnog odrastanja. Istraživanje u Crnoj Gori⁵⁸ je pokazalo da je većina dece koja su doživela neki vid nasilja na internetu navela da ih to nije uznemirilo. S druge strane, istraživanje Holfelda i Grabea je pokazalo da je kod jedne četvrtine studenata koji su bili žrtve kiber nasilja narušeno školsko postignuće⁵⁹, da su kod više od polovine poremećeni socijalni odnosi, a da se skoro polovina žrtava samo ponekad oseća sigurno u školi⁶⁰. Neprijavljivanje nasilja može se objasniti i emocionalnim odgovorom dece na doživljeno nasilje. Deci žrtvama vršnjačkog (kiber) nasilja sigurno nije lako da drugima priznaju da su žrtve. Randa⁶¹ je pokazao da iskustvo vršnjačkog kiber nasilja kod dece izaziva snažna osećanja stida, krivice, povrednosti i straha. Takođe je zabeleženo povlačenje dece žrtava vršnjačkog kiber nasilja od svojih roditelja⁶². Učenicima može biti neprijatno zbog mogućih problema sa vršnjacima i mogu smatrati da je to pokazatelj njihove neprihvaćenosti i nesposobnosti da imaju dobre vršnjačke odnose. Učenici mogu da veruju da roditelji i drugi odrasli neće uspeti da ih zaštite. Istraživanje „Ipsos stratedžik marketinga“ (*Ipsos Strategic marketing*)⁶³ u Srbiji je pokazalo da jedna četvrtina roditelja ne smatra sebe kompetentnim da adekvatno reaguje u situacijama kada njihovo dete naiđe na potencijalno štetan sadržaj na internetu. Nalaz

57 Juvonen & Gross 2008, po Holfeld, B.; Grabe, M., An examination of the history, prevalence, characteristics, and reporting of cyberbullying in the united states, *Opus citatum*, str. 132.

58 UNICEF, *Djeca na internetu – mogućnosti, rizici, bezbjednost. Izveštaj za Crnu Goru*, *Opus citatum*.

59 B. Holfeld, M. Grabe, Middle school students' perceptions of and responses to cyber bullying, *Opus citatum*, str. 404.

60 B. Holfeld, M. Grabe, An examination of the history, prevalence, characteristics, and reporting of cyberbullying in the united states, *Opus citatum*, str. 131

61 R. Randa, The influence of the cyber-social environment on fear of victimization: cyberbullying and school, *Security Journal*, vol. 26, br. 4/2013, Pelgrave Macmillaan, UK, str. 331–348.

62 C. L. Nixon, *Current Perspectives: the impact of cyberbullying on adolescent health*, *Opus citatum*; J. Patchin, S. Hinduja, *Bullies move beyond the schoolyard*. Youth violence and Juvenile Justice, *Opus citatum*; K. Rigby, P. T. Slee, Suicidal ideation among adolescent school children, involvement in bully-victim problems, and perceived social support, *Suicide and Life Threatening Behavior*, vol. 29, br. 2/1999, Wiley Publ., New Jersey, str. 119–130.

63 Ipsos Strategic Marketing, *Istraživanje nivoa svesti o potencijalnim internet tizicima i zloupotrebama među roditeljima dece uzrasta od 8 do 17 godina*, UNICEF, Beograd, Mart 2016, str. 41.

istraživanja Holfelda i Grabea⁶⁴ da u dve petine slučajeva kiber nasilje ne prestaje posle saopštavanja odraslima, a još ređe kada se saopšti vršnjacima, sugeriše da će ovakvo iskustvo obeshrabriti mladu osobu da to sledeći put saopšti. Deca mogu da smatraju i da će saopštavanje roditeljima i drugim odraslima učiniti stvari gorim. Hindudža i Pačin⁶⁵ smatraju da postoji strah kod dece da bi im roditelji mogli oduzeti kompjuter, telefon ili drugi uređaj priključen na internet, ili ih smatrati krivim. Takođe, deca mogu da smatraju da im odrasli neće pomoći, a da će ih vršnjaci smatrati „tužibabama“ i dodatno viktimizirati.

Iako su Holfeld i Grabe⁶⁶ našli da deca najređe saopštavaju ovaj problem nastavnicima, isto istraživanje je pokazalo da 83% učenika smatra da nastavnici u školi pokušavaju da zaustave kiber nasilje kada ga postanu svesni. Ovde se pokazuje i da reputacija učenika može da utiče na nastavnikovu percepciju iskrenosti učenika, i time na njegovu eventualnu akciju u cilju zaštite učenika od kiber nasilja⁶⁷. Rezultati istraživanja Nacionalnog dečjeg doma (National Children's Home)⁶⁸ pokazuju da 15% učenika smatra da bi razgovor sa nastavnicima zaustavio nasilje, 23% učenika da bi razgovor sa ekspertom bio od pomoći, a 13% da bi bilo korisno znati za veb-sajt na kojem mogu dobiti savet kako da se nose sa kiber nasiljem.

Dobijeni nalaz da deca češće saopštavaju roditeljima o svom iskustvu kiber nasilja ako se roditelji uključuju u internet aktivnosti deteta, pokazuje značaj roditeljske komunikacije sa decom o korišćenju IKT za dobijanje pravovremene informacije o nasilju sa kojim se dete susreće. Podatak da je delotvornije samo komunicirati sa decom o njihovom ponašanju na internetu nego proveravati njihove aktivnosti na internetu sugeriše da nije značajno samo da li roditelji nadziru decu, već i kako to rade, čime mogu da se tumače i kontradiktorni nalazi o povezanosti između nadziranja dece i njihovog vršenja internet nasilja. Naime, iako su druga istraživanja pokazala povezanost između uključenosti roditelja u korišćenje interneta deteta i nasilnog kiber ponašanja tog deteta⁶⁹, ona se nije pokazala u ovom istraživanju. Nije se pokazala ni povezanost između izvršenja kiber nasilja i nadzora roditelja nad detetom, što je

64 B. Holfeld, M. Grabe, Middle school students' perceptions of and responses to cyber bullying, *Opus citatum*, str. 404.

65 S. Hinduja, J. W. Patchin, *Preventing and Responding to Cyberbullying: Bullying beyond School Yard*, Corwin Press, Newbury Park, 2009, str. 146.

66 B. Holfeld, M. Grabe, Middle school students' perceptions of and responses to cyber bullying, *Opus citatum*, str. 404.

67 *Ibidem*, str. 408.

68 National Children's Home, *Putting U in the Picture – Mobile Bullying Survey 2005*, *Opus citatum*, str. 1–4.

69 M. A. Feldman, *Cyber-bullying in high school: associated individual and contextual factors of involvement*, *Opus citatum*; Vandebosch, H.; Van Cleemput, K., *Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims*, *Opus citatum*, str. 1364.

u skladu sa nalazima Feldmana⁷⁰, ali ne i sa nalazima Ibere i Mičela⁷¹. Kvalitet povezanosti između roditelja i deteta, koji daje osnov za poveravanje deteta roditelju u slučaju nasilja, posebno je značajan u sprovođenju efikasnog nadzora kiber nasilja zbog daleko manje mogućnosti spoljnog nadzora nego što je to slučaj kod tradicionalnog nasilja.

Ograničenje istraživanja je to što je uzorak je selekcionisan. Mada je istraživanje sprovedeno u svim gradskim školama u opštini Pljevlja, i obuhvaćeni svi učenici iz slučajno izabranih odeljenja, obuhvaćeni su samo učenici koji idu u gradske škole i nisu svi učenici u izabranim odeljenjima odgovorili na upitnik.

Zaključak

Istraživanje kiber nasilja u osnovnim školama pokazalo je da deca daleko više koriste internet nego što se roditelji/staratelji u to uključuju, te da više od trećine roditelja/staratelja nije uključeno u aktivnosti svoje dece na internetu. Ova uključenosti je značajno povezana sa obraćanjem deteta roditeljima/starateljima ili nastavnicima u slučaju kiber nasilja, pri čemu je razgovor sa decom o ponašanju prema drugima na internetu pokazao veću povezanost sa saopštavanjem kiber nasilja roditeljima od nadzora roditelja nad internet aktivnostima.

Upoznatnost odraslih sa izloženošću dece nasilju preduslov je za preduzimanje koraka da se ovo nasilje smanji ili zaustavi. Podaci ukazuju na potrebu za daleko većim uključivanjem roditelja/staratelja u iskustva svoje dece na internetu. Pačin i Hindudža⁷², koji su među najviše navođenim autorima, preporučuju roditeljima: da održavaju otvorenu komunikaciju sa decom, da vaspitavaju decu u skladu sa vrednostima kao što su poštovanje drugog i uvažavanje osećanja drugih, da objasne deci da utvrđena pravila ponašanja u realnom prostoru ne prestaju da važe u kiber prostoru, da pojasne deci da postupci u kiber prostoru izazivaju realan a ne virtuelan bol, strah, tugu i izolaciju, i koje sve ozbiljne probleme može izazvati zloupotreba tehnologija. Značajno je da roditelji, kao i drugi odrasli, poduče decu kako da se bezbedno ponašaju na internetu: da razumeju prirodu kiber nasilja – od čega se ono sastoji, kako i kada se najčešće događa; da zaštite privatnost čuvanjem lozinke čak i od osoba

70 M. A. Feldman, *Cyber-bullying in high school: associated individual and contextual factors of involvement*, *Opus citatum*, str. 57.

71 M. L. Ybarra, K. J. Mitchell, Youth engaging in online harassment: associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics, *Opus citatum*, str. 328–329.

72 S. Hinduja, J. W. Patchin, *Preventing and Responding to Cyberbullying: Bullying beyond School Yard*, Corwin Press, Newbury Park, 2009.

od poverenja; da budu vrlo obazrivi prilikom deljenja fotografija, koje nasilnici vrlo često zloupotrebljavaju; da ne otvaraju neželjene poruke i poruke od nepoznatih osoba, ili onih koji su poznati kao nasilnici, već da ih obrišu, zbog moguće opasnosti od agresivnih virusa; da se odjavljuju sa profila svaki put nakon upotrebe; da dva puta razmisle pre slanja poruke, kako ne bi slali sadržaj koji narušava njihovu reputaciju ili reputaciju druge osobe; da se uključuju u aktivnosti podizanja svesti o ovoj temi (npr. osnivanje udruženja, kluba, grupe, organizovanje javne akcije ili tribine o vršnjačkom kiber nasilju); da na platformama za društveno umrežavanje koriste opcije koje omogućavaju da se lični podaci i poruke dele samo izabranim osobama; da redovno proveravaju koji su podaci, slike ili video-materijali o njima dostupni na internetu i preduzimaju korake u cilju uklanjanja kompromitujućeg sadržaja; i da se prema drugima ponašaju onako kako bi želeli da se drugi ponašaju prema njima.

Pačin i Hindudža⁷³ takođe preporučuju roditeljima da obavezno kontrolišu decu dok su na internetu – neformalno, kroz učestvovanje u onlajn aktivnostima dece, ili formalno, instaliranjem softvera koji filtriraju ili blokiraju neprimerene sadržaje – i da obrate pažnju na svako neuobičajeno ponašanje dece, promenu raspoloženja ili nervozu nakon upotrebe IKT, a posebno na opsednutost dece društvenim mrežama, što može biti znak da je dete žrtva ili učinilac kiber nasilja. Oni sugerišu da roditelji naprave ugovor sa decom, sa jasnim razgraničenjem dobrog i ispravnog ponašanja na internetu od lošeg i nepoželjnog; ovaj ugovor bi trebalo istaći na vidnom mestu, poželjno iznad kompjutera.

Roditelji takođe treba da znaju koliko ozbiljno škola koju pohađa njihovo dete poduzima korake protiv vršnjačkog nasilja i edukuje učenike o bezbednom ponašanju na internetu. Škola je, s jedne strane, resurs za prevazilaženje problema vezanih za kiber nasilje, a s druge strane, mesto gde deca najčešće postaju mete nasilja, jer su nasilnici često upravo drugovi i drugarice iz škole (na istom uzorku iz ovog istraživanja pokazalo se da su izvršioци vršnjačkog kiber nasilja u 51,4% slučajeva bili školski drugovi i drugarice žrtve⁷⁴). Nalazi istraživanja⁷⁵ sugerišu da deca često ne prepoznaju kiber nasilje kao nasilje i da odrasli, roditelji i nastavnici nisu dovoljno kompetentni da pruže dovoljnu zaštitu žrtvama i zaustave nasilje. Potrebno je preduzeti konkretne korake da

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ J. Hrnčić, N. Lončar, Vršnjačko kiber nasilje među učenicima osnovnih škola u Crnoj Gori, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka, Opus citatum*.

⁷⁵ National Children's Home, *Putting U in the Picture – Mobile Bullying Survey 2005, Opus citatum*, str. 1–4; Ipsos Strategic Marketing, *Istraživanje nivoa svesti o potencijalnim internet tizicima i zloupotrebama među roditeljima dece uzrasta od 8 do 17 godina*, UNICEF, Beograd, mart 2016; B. Holfeld, M. Grabe, Middle school students' perceptions of and responses to cyber bullying, *Opus citatum*, str. 404; S. Hinduja, J. W. Patchin, *Preventing and Responding to Cyberbullying: Bullying beyond School Yard*, Corwin Press, Newbury Park, 2009, str. 146.

bi se svest dece o kiber nasilju i kompetentnost najbližih odraslih povećala. Fokus je na potrebama žrtava, pa tek onda nasilnika. Škola može da preduzme kako generalne mere borbe protiv nasilja i podrške žrtvama, jer su klasično vršnjačko nasilje i kiber nasilje visoko povezani⁷⁶, tako i posebne mere vezane za specifičnosti kiber nasilja. Širok je spektar mogućih mera u školama⁷⁷. Pristup u kojoj se škola *posmatra kao sistem* najviše obećava, jer se bavi ne samo ponudom usluga u cilju smanjenja posledica nasilja i njegovog recidivizma (npr., programi podrške žrtvama, programi rada sa nasilnicima), već i promenom celokupne atmosfere u školi, tako da se povećava sigurnost i zaštićenost dece koja je pohađaju. To obuhvata edukaciju nastavnika i određivanje ključnih osoba među zaposlenima koji će se baviti ovim problemima. Značajno je i definisanje *školskih pravila* ponašanja, uz obavezno *participaciju učenika*, koja bi trebalo da budu istaknuta na vidnim mestima i u kojima se navode konkretna ponašanja koja su poželjna, a koja podrazumevaju poštovanje druge osobe i brigu o dobrobiti učenika, kao i definisanje nepoželjnih ponašanja i konsekvenci ako se ona prekrše. Dobra ponašanja treba da se sistematski nagrađuju, a da intervencija u slučajevima evidentiranog klasičnog i kiber nasilja bude brza i efikasna: da se žrtva zaštiti i podrži, a da se predviđene konsekvence dosledno sprovede. Nalazi istraživanja, koji pokazuju da je verovatnije da će mladi reći svoje iskustvo kiber nasilja drugu ili drugarici nego odraslima, ukazuju na ključni značaj uključivanja mladih u proces. Oni putem *vršnjačke edukacije* mogu preneti vršnjacima znanje o načinima razvijanja saradnje među vršnjacima i prevazilaženja sukoba, o pravilnoj upotrebi IKT i bezbednom ponašanju na internetu, o načinima odbrane od klasičnog i kiber nasilja. Kada dođe do vršnjačkog kiber nasilja kome se zna počinitelj, mladi mogu, uz podršku škole, primeniti *vršnjačku medijaciju*⁷⁸ tako da žrtva dobije potrebne informacije i podršku, a da nasilnik razvija prosocijalne forme prevazilaženja sukoba i rešavanja problema, nadoknadi počinjenu štetu i pomogne žrtvi da zaceli povredu načinjenu nasiljem.

Izuzetno je značajna saradnja škole sa roditeljima, koja može da uključi edukaciju roditelja o upotrebi IKT, o načinima na koji njihova deca koriste IKT i načinima obezbeđivanja sigurnosti dece u korišćenju interneta, kao i o načinima odbrane njihove dece od kiber nasilja (npr. instaliranjem softvera i primenom drugih mera), obaveštavanje roditelja po potrebi o ponašanju njihove dece u školi i u kiber prostoru, i uključivanje roditelja u školske aktivnosti u ovoj oblasti. Saradnja roditelja i škole sa *ekspertima* u oblasti vršnjačkog

76 J. Hrnčić, N. Lončar, Vršnjačko kiber nasilje među učenicima osnovnih škola u Crnoj Gori, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka, Opus citatum*.

77 D. Popadić, *Nasilje u školama*. Institut za psihologiju, Beograd, 2009.

78 S. Vidović, Vršnjačka/školska medijacija. objavljeno u: Džamonja Ignjatović, T. (ur.) *Medijacija: principi, procesi, primena*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd, 2014, str. 393–410.

i kiber nasilja, mentalnog zdravlja, socijalnog rada i porodične terapije otvara mogućnosti za intervencije u situacijama koje su zahtevnije za prevazilaženje, kao i za uključivanje stručnjaka iz škole u savremene relevantne edukacije.

Kada je reč o nasilju, uvek je značajna efikasna saradnja roditelja i škole sa *policijom i tužilaštvom*. *Policija* ima posebno značajnu ulogu u otkrivanju učinioaca, ali kako je kiber nasilje specifično, potrebna je dodatna edukacija policajaca u ovoj oblasti, kako o prirodi kiber nasilja, tako i o načinima njegovog suzbijanja. Tako je potrebno uspostavljanje saradnje sa *preduzećima koja pružaju internet usluge*, a koja mogu da omoguće pristup internet komunikaciji, koja bi poslužila kao dokaz o nasilju. *Tužilaštvo* u slučaju kiber nasilja može primeniti alternativne postupke, kao što su *vaspitni nalozi i posebne obaveze* (poravnanje sa oštećenim u formi medijacije između žrtve i prestupnika; uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja; individualni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu⁷⁹). Na taj način omogućava mladim prestupnicima da se bolje integrišu u društvo, a žrtvama, ukoliko se uključe u medijaciju, da prevaziđu posledice povrede nastale nasiljem.

Prikazano istraživanje odgovorilo je na neka pitanja, ali je otvorilo i brojna druga. Potrebno je istraživati u našoj sredini sadržaj i kvalitet razgovora roditelja sa decom o ponašanju na internetu, o načinu nadzora nad internet aktivnostima dece, kao i o razlozima zbog kojih roditelji jedne trećine dece ne razgovaraju sa njima o ponašanju prema drugima na internetu niti ih u tome nadziru, i zbog kojih deca odraslima u tako malom procentu saopštavaju svoja iskustva u ovoj oblasti. Posebno bi bilo interesantno u našoj sredini sprovesti istraživanje procesa nastanka i održavanja različitih formi kiber nasilja, njihovih efekata i načina prevazilaženja, koje bi uključilo i kvantitativni i kvalitativni pristup i različite informante, uključujući i roditelje i nastavnike.

Literatura

1. Beran, T.; Li, Q., Cyber-harassment: A study of a new method for an old behavior, *Journal of Educational Computing Research*, vol. 32, br. 3/2005, SAGE Publishing, str. 265–277.
2. Beran, T.; Li, Q., The relationship between cyberbullying and school bullying, *The Journal of Student Wellbeing*, vol. 1, br. 2/2007, str. 15–33.

⁷⁹ „Službeni glasnik Republike Srbije“, *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, br. 61/85, 2005, čl. 5–8.

3. Cross, D.; Barnes, A., A. Papageorgiou, K. Hadwen, L. Hearn, L. Lester, A social-ecological framework for understanding and reducing cyberbullying behaviours, *Agression and violent behaviour*, vol. 23, 2015, str. 109–117.
4. Dehue, F.; Bolman, C.; and Völlink, T., Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception, *CyberPsychology & Behavior*, vol. 11, br. 2/2008, str. 217–223.
5. Ey, L., Cupit, C., Exploring young children's understanding of risks as associated with internet usage and their concepts of management strategies, *Journal of Early Childhood Research*, vol. 9, br. 1/2011, 53–65.
6. Feldman, M. A., *Cyber-bullying in high school: associated individual and contextual factors of involvement*, Graduate Theses and Dissertations, University of South Florida. UMI Dissertations Publishing, 2011, str. 126.
7. Guarini, A.; Passini, S.; Melotti, G., Risk and protective factors on perpetration of bullying and cyberbullying, *Studia Educacyjne*, vol. 23, 2012, Wydział Studiów Edukacyjnych, Poznań, str. 33–55.
8. Hinduja, S.; Patchin, J. W., Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization, *Deviant behavior*, vol. 29, br. 2/2008, Taylor & Francis Online, str. 129–156.
9. Hinduja, S.; Patchin, J. W., *Preventing and Responding to Cyberbullying: Bullying beyond School Yard*, Corwin Press, Newbury Park, 2009.
10. Hinduja, S.; Patchin, J. W., Social influences on cyberbullying behaviors among middle and high school students, *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 42, br. 5/2013, Springer US, str. 711–722.
11. Hinduja, S.; Patchin, J. W., Summary of our cyberbullying research 2004–2016 [online], dostupno na stranici *Cyberbullying Research Center*: <https://cyberbullying.org/summary-of-our-cyberbullying-research> (17. 1. 2017).
12. Holfeld, B.; Grabe, M., Middle school students' perceptions of and responses to cyber bullying, *Journal of Educational Computing Research*, vol. 46, br. 4/2012 (a), SAGE Publishing, str. 395–413.
13. Holfeld, B.; Grabe, M., An examination of the history, prevalence, characteristics, and reporting of cyberbullying in the united states, objavljeno u: Q. Li, D. Cross, P. K. Smith (ur.) *Cyberbullying in Global Playground: Research from International Perspective*. Wiley-Blackwell Publishing, New Jersey, 2012 (b), str. 117–142.
14. Hrnčić, J.; Lončar, N., Vršnjačko kiber nasilje među učenicima osnovnih škola u Crnoj Gori, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, vol. 10, br. 16/2016, Fakultet političkih nauka, Beograd, str. 137–154.

15. Ipsos Strategic Marketing, *Istraživanje nivoa svesti o potencijalnim internet tizicima i zloupotrebama među roditeljima dece uzrasta od 8 do 17 godina*, UNICEF, Beograd, Mart 2016.
16. Lenhart, A., *Teens, Social Media and Technology Overview 2015 – Smartphone facilitate shifts in communication landscape for teens*, Pew Research Center, 2015.
17. Q. Li, Cyberbullying in schools: a research of gender differences, *School Psychology International*, vol. 27, br. 2/2006, str. 157–170.
18. Mishna, F.; Cook, C.; Gadalla, T.; Daciuk, J.; Solomon, S., Cyber bullying behaviors among middle and high school students. *American Journal of Orthopsychiatry*, vol. 80, br. 3/2010, Menasha, Wis., American Orthopsychiatric Assn., Washington, DC, str. 362–374.
19. National Children's Home, *Putting U in the Picture – Mobile Bullying Survey 2005*, National Children Home, UK.
20. Nixon, C. L., Current perspectives: the impact of cyberbullying on adolescent health, *Adolescent Health Medicine and Therapeutics*, br. 5/2014; Dove Medical Press, str. 143–158.
21. Olweus, D., School Bullying: Development and Some Important Challenges, *Annu. Rev. Clin. Psychol.*, vol. 9, 2013, Annual Reviews, str. 751–780.
22. Ortega-Barón, J.; Buelga, S.; Cava, M. J., The influence of school climate and family climate among adolescents victims of cyberbullying. *Comunicar*, vol. 24, br. 46/2016, Grupo Comunicar, str. 57–65.
23. Patchin, J.W.; Hinduja, S., Bullies move beyond the schoolyard. *Youth violence and Juvenile Justice*, vol. 4, br./2006, SAGE Publishing, str. 148–169.
24. Popadić, D.: *Nasilje u školama*. Institut za psihologiju, Beograd, 2009.
25. Popadić, D.; Kuzmanović, D., *Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*, UNICEF/Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2013.
26. Popadić, D.; Pavlović, Z.; Petrović, D.; Kuzmanović, D., *Global Kids Online Serbia: Balancing between Opportunities and Risks: Results from the Pilot Study*, University of Belgrade, Global Kids Online, Belgrade, 2016.
27. Popović-Čitić, D., Vršnjačko nasilje u kiber prostoru, *Temida*, vol. 12, br. 3/2009, Viktimološko društvo Srbije, Beograd, str. 43–63.
28. Pyzalski, J., From cyberbullying to electronic aggression: typology of the phenomenon. *Emotional and Behavioural Difficulties*, vol. 17, br. 3–4/2012, Taylor-Francis Group, Routledge, str. 305–317.
29. Randa, R., The influence of the cyber-social environment on fear of victimization: cyberbullying and school, *Security Journal*, vol. 26, br. 4/2013, Pelgrave Macmillaan, UK, str. 331–348.

30. Rigby, K.; Slee, P. T., Suicidal ideation among adolescent school children, involvement in bully-victim problems, and perceived social support, *Suicide and Life Threatening Behavior*, vol. 29, br. 2/1999, Wiley Publ., New Jersey, str. 119–130.
31. Slonje, R.; Smith, P. K., Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, vol. 49, 2008, Wiley-Blackwell, Nordic Psychological Association, str. 147–154.
32. Topçu, Ç.; Erdur-Baker, Ö.; Çapa-Aydin, Y., Examination of Cyberbullying Experiences among Turkish Students from Different School Types. *Cyberpsychology & Behavior*, vol. 11, br. 6/2008, Mary Ann Liebert, Inc., str. 643–648.
33. Topçu, Ç.; Yıldırım, A.; Erdur-Baker, Ö., Cyber bullying at schools: what do turkish adolescents think? *International Journal for the Advancement of Counselling*, vol. 35, br. 2/2013, International Association for Counselling, str. 139–151.
34. UNICEF, *Djeca na internetu – mogućnosti, rizici, bezbjednost. Izvještaj za Crnu Goru*, Jul 2016, UNICEF, Podgorica.
35. Vandebosch, H.; Van Cleemput, K., Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims, *New Media Society*, vol. 11, br. 8/2009, SAGE Publishing, str. 1349–1371.
36. Vidović, S; Vršnjačka/školska medijacija. objavljeno u: Džamonja Ignjatović, T. (ur.) *Medijacija: principi, procesi, primena*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd, 2014, str. 393–410.
37. Williams, K. R.; Guerra, N. G., Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of Adolescent Health*, vol. 41, br. 6/2007, Suppl, Elsevier, str. S14–S21.
38. Ybarra, M. L.; Mitchell, K. J., Youth engaging in online harassment: associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics, *Journal of Adolescence*, vol. 27, br. 3/2004, Elsevier, str. 319–336.
39. *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 61/85, 2005.
40. Zavod za statistiku Crne Gore, *Stanovništvo prema starosti, polu i tipu naselja po opštinama, kao i najčešća imena u Crnoj Gori*, Saopštenje br. 117, Podgorica, 6. 9. 2011, str. 7, dostupno na:
41. http://www.podgorica.me/sites/podgorica.me/files/multimedia/pages/files/2012/11/saopstenje_starost_4_09_2011_prevod.pdf (20. 10. 2016).

PARENTS INVOLVEMENT IN CYBER BULLYING EXPERIENCE OF MIDDLE SCHOOL STUDENTS

Jasna Hrnčić⁸⁰

University of Belgrade
Faculty of Political Sciences

Nina Lončar⁸¹

NGO „Samit-Vrh“, Podgorica, Montenegro

Abstract: Cyber bullying has been widespread among youth during the last few decades, sometimes with deadly consequences. This type of violence remains too often out of adult's control since for many parents and teachers Internet and social media still represent an unknown territory. The objective of the current study is the analysis of the scope of parental involvement in children's online experience and their peer cyber bullying experience, and the analysis of connection between these two phenomena. Peer cyber bullying included: name calling, harassment, gossiping, identity-misrepresentation, sharing of private photos, videos and communication, social exclusion, stalking via SMS, e-mail, social media and other online communication platforms. The study included 249 middle school students (age 11–16 years, 50.6% female) in Pljevlja, Montenegro. The questionnaire was created for the current study purposes. The results showed that 63.1% students reported that their parents/care-givers talked to them about how to behave toward others when using Internet and 65.2% reported that their parents/care-givers monitor what they do online. Among study subjects there were 13.8% (N = 32) victims of cyber bullying. One third of them (34.4%, N = 11) reported victimization to their parent/caregivers. On the other side, 27.7% (N = 69) students reported that they knew a schoolmate who was cyber bullying the victim, and one quarter of them (24.6%, N = 17) reported schoolmate's victimization to their parents/care-givers. Victimization was reported to the parents/care-givers significantly more by the students whose parents/care-givers talked to them how to behave toward others when using Internet [$\chi^2 = 12.626(1)$, $p < 0.001$], and significantly more by the stu-

80 Associate professor, jhrncic@gmail.com

81 ninaloncar111@gmail.com

dents whose online activities were monitored by their parents/care-givers [$\chi^2 = 6.145(1)$, $p < 0.05$] than by the students with whom parents did not have such activities. Also, victimization of their schoolmate was reported to parents/care-givers significantly more by the students whose parents talked about how to behave toward others when using Internet [$\chi^2 = 7.585(1)$, $p < 0.01$] and significantly more by the students whose online activities were monitored by their parents/care-givers [$\chi^2 = 7.622(1)$, $p \leq 0.001$], than by the students to whom parents did not have such activities. The strongest correlation was between reporting personal cyber bullying victimization and reporting cyber bullying victimization of a schoolmate [$\chi^2 = 22.543(1)$, $p \leq 0.001$]. There was no significant correlation between reporting perpetration of cyber bullying and parental involvement in children's online experience, either through conversation about online behaviour or through monitoring. The findings of the research and its implications for the practice were discussed. As the results clearly imply that in practice parents should be encouraged to take an active role in their children's online and cyber bullying experience, some recommendation were presented regarding effective parental involvement, the role of school, police and prosecution in preventing cybercrime and healing its consequences. Strong collaboration between schools and parents, educational campaigns for students and their parents, whole school approach with programs actively involving students like peer education and peer mediation are equally important, as well as the evidence based interventions by psycho-social experts and legislative representatives when it is needed.

Keywords: cyber bullying victims, parental communication, parental control, talking to parents, teacher's involvement, prevention.

